

УДК 378.147

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ВИКЛАДАЧА ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Кайдалова Лідія Григорівна,

кандидат педагогічних наук, доцент,

завідувач кафедри педагогіки і психології

Національний фармацевтичний університет

Альохіна Наталія Вікторівна,

кандидат психологічних наук, доцент кафедри педагогіки і психології

Національний фармацевтичний університет

Черкашина Жанна Віталіївна,

викладач кафедри фундаментальної і мовної підготовки

Національний фармацевтичний університет

Постановка проблеми. Важливими ресурсами професійного становлення, розвитку та самовдосконалення викладача вищого навчального закладу виступають не лише фахові знання та володіння сучасними технологіями навчання і виховання, але й його професійна та психологічна культура. Сучасний викладач не лише формує професійні знання і вміння у майбутніх фахівців, він активно впливає на свідомість та особистість студента, його життєві компетентності й ціннісні орієнтації. Успішність і якість цього впливу в значній мірі зумовлюється рівнем розвитку психологічної культури викладача як складової його професійної культури. Тому проблема психологічної культури особистості викладача ВНЗ є досить актуальною і потребує детального вивчення.

Аналіз останніх досліджень. Основою для наукової розробки поняття психологічної культури як внутрішньої культури людини виступають роботи класиків зарубіжної і вітчизняної психології, а саме: В. Вундта, З. Фрейда, К. Юнга, А. Маслоу, К. Д. Ушинського, Н. Я. Басова, Л. С. Віготського, Б. Г. Ананьєва, С. Л. Рубінштейна.

У сучасній психології вивченню психологічної культури приділяється достатня увага. Так, дослідження А. О. Деркач, Є. О. Клімова, Н. В. Кузьміної, Л. С. Колмогорової [3] присвячені вивченню змісту поняття «психологічна культура». В. С. Біблер, І. О. Зимня, М. С. Каган, О. І. Мотков, А. Б. Орлов та інші підкреслюють важливість психологічної культури у процесі життєдіяльності людини. В роботах Г. О. Балла, Н. І. Волошко [5], В. М. Гусак, П. С. Перепелиш, В. В. Рибалки [5] розкриваються питання формування психологічної культури учнівської молоді та майбутніх фахівців. Проблема психологічної культури у педагогічній діяльності підіймається у роботах Ж. С. Амбардумової, С. П. Іванової, Р. Т. Кокосвої [2], А. Б. Орлова, В. В. Семікіна [6] тощо. Проведений аналіз психолого-педагогічних досліджень щодо вивчення психологічної культури свідчить про відсутність єдиної наукової концепції з цього питання, наявність різних визначень, компонентів та функцій зазначеного феномену. Недостатньо розкритим залишається й значення психологічної культури у професійній педагогічній діяльності викладача вищого навчального закладу.

Метою даної роботи є узагальнення теоретичних досліджень психологічної культури, визначення поняття «психологічна культура», розкриття змісту і структури психологічної культури викладача вищого навчального закладу.

Основний матеріал. Термін «психологічна культура» з'явився у психології не так давно. У більшості психологічних словників поняття «психологічна культура» відсутнє, але в сучасній психолого-педагогічній літературі воно визначається як інтегративна якість людини, що розкриває її особистісне самовизначення, психологічну компетентність, творчу активність, самореалізацію тощо [6]. У довідниковій літературі є тільки визначення окремих її складових: комунікативна культура, культура поведінки, культура мислення.

У найширшому розумінні психологічна культура, як здатність розуміти людей і вміти спілкуватися з ними, має бути притаманна кожній людині. У цьому плані вона – явище соціальне і загальнозначуще. Аналіз спеціальної літератури дає змогу ознайомитись з визначенням загальної, або базисної, та професійної психологічної культури [3].

Згідно з нашими спостереженнями, у роботах, присвячених вивченню психологічної культури, часто посилюються на визначення цього поняття, надані О. О. Бодальовим і О. І. Мотковим [6; 7]. Так, О. І. Мотков дає визначення поняття загальної психологічної культури у такий спосіб: «Психологічна культура включає комплекс активно перетворювальних культурно-психологічних знань і відповідних вмінь. Розвинена психологічна культура включає: систематичне самовиховання культурних вмінь та навичок; досить високий рівень повсякденного та ділового спілкування; хорошу психологічну саморегуляцію; творчий підхід до справ; уміння пізнавати і реалістично оцінювати свою особистість» [6, с. 48]. О. О. Бодальов зазначає, що психологічна культура – це «вміння розбиратися в психології інших людей, емоційно відгукуватися на їх поведінку й стан, а також застосовувати засоби впливу, що відповідають індивідуально-психологічним особливостям кожного з них» [7, с. 4].

Л. С. Колмогорова вводить поняття «базисна психологічна культура» і визначає її як наявність характеристик, параметрів, що характеризують готовність ефективно вирішувати широке коло повсякденних задач незалежно від особливостей вузьких, спеціальних видів діяльності, виконувати широкий спектр соціальних ролей в незалежності від конкретної діяльності. Авторка зазначає, що психологічна культура включає в себе як освіченість (навчання і виховання), так і основні параметри розвитку особистості та тісно пов'язана з загальною та національною культурою [3].

Н. Н. Обозов в понятті «психологічна культура» виділяє три компоненти: розуміння та знання себе та інших людей; адекватна самооцінка та оцінка інших людей; саморегуляція особистісних станів і якостей, саморегуляція діяльності, регуляція стосунків з іншими людьми [4].

Узагальнюючи вище зазначені визначення, ми під психологічною культурою розуміємо інтегральну характеристику особистості, яка проявляється у культурних способах життєдіяльності та взаємодії зі світом і реалізовується у ставленні до самого себе й інших людей.

У тісному взаємозв'язку із загальною психологічною культурою знаходиться професійна психологічна культура, яка визначається специфікою певної діяльності та особливостями професійних завдань. Найбільш ґрунтовним визначенням цього поняття, на наш погляд, є визначення В. В. Рибалки, а саме: «це соціально, онтологічно внутрішньо особистісно детермінований рівень свідомого засвоєння, використання та збагачення особистістю психологічних цінностей, в якості яких виступають психологічні знання, вміння, навички, здібності особистості до високоєфективної психологічної діяльності» [5, с. 11]. Психологічну культуру сучасного викладача вищої школи розуміють як специфічну модель, яка містить у собі професійне соціальне спілкування, взаємодію, високий рівень професійної і моральної мотивації, що забезпечує успішність особистості у професійній діяльності [2, с. 78].

На думку Н. В. Челелевої, психологічна культура педагога – це наявність педагогічного мислення, яке базується на системі теоретичних знань із педагогіки, загальної, вікової та педагогічної психології й виявляється в здатності використовувати ці знання, оперувати ними в практичній діяльності в процесі прийняття рішень за конкретних педагогічних обставин, під час організації навчально-виховного процесу і моральних спілкування з студентами, вміння аналізувати свою поведінку, виявляти ті чи інші недоліки в своїй професійній діяльності, констатувати наявність чи відсутність у себе певних, необхідних для викладача якостей [7]. Як вважає автор, психологічні знання – це не просто інформація, яка пасивно зберігається у пам'яті, а знаряддя регуляції практичної діяльності, засіб для прийняття самостійних рішень у конкретних ситуаціях, принцип, що спрямовує й організовує дії, а також критерій, за допомогою якого можна оцінювати результативність своєї роботи. Критеріями психологічної культури можуть бути проникливість, чуйність, комунікабельність, вміння зрозуміти психологію іншої людини [7, с. 12]. Висока психологічна культура є запорукою творчого співробітництва педагога з вихованцями, ставлення до студента як особистості з усіма притаманними їй властивостями та якостями. Саме вміння розуміти інтереси і запити студентів, враховувати їх при виборі засобів впливу, вироблення здатності психологічно грамотно будувати процес спілкування є запорукою ефективної педагогічної діяльності.

Цікавою в з'ясуванні сутності психологічної культури педагога є точка зору О. В. Срьомкіної, яка визначає її як «ціннісно-смыслову позицію його особистості, що ґрунтується на яскраво вираженій потребі в самопізнанні й пізнанні інших людей; спосіб професійної діяльності викладача, формування якого в цілісному педагогічному процесі відбувається на суб'єкт-суб'єктному рівні, зачіпає мотиваційно-ціннісні (смыслові), когнітивні, рефлексивні й поведінкові сфери особистості педагога й суттєво стимулює ріст професіоналізму... це розвинуте почуття емпатії, креативність педагога, прагнення до самопізнання й адекватна самооцінка... це розвинуте педагогічне мислення, пізнавальна активність викладача, його професійна самосвідомість, перцептивні здібності» [1, с. 60].

Структура психологічної культури викладача має власні специфічні складові:

когнітивний компонент – це комплекс психологічних знань (для викладачів адекватно і знання психології студентства); самопізнання, розуміння інших людей;
афективний компонент – це емоційна лабільність, емоційна стійкість, конструктивна агресія у викладацькій діяльності, які проявляються у спілкуванні;

мотиваційний компонент – це система ціннісних орієнтацій, що полягають в основі професійної діяльності, спрямованість особистості (для викладача понад усе спрямованість на особистість студента);

поведінковий компонент – це комунікативні вміння, здатність до саморегуляції.

На наш погляд, саме така структура відображає специфіку професійної педагогічної діяльності викладача вищого навчального закладу.

Р. Т. Кокосва у своїй роботі виокремлює структурні компоненти психологічної культури викладача ВНЗ: аксіологічний, регулятивний, рефлексивний, когнітивний, комунікативний. Згідно з результатами дослідження [2, с. 78], найбільш пов'язаними з рівнем успішності педагогічної діяльності є регулятивний, аксіологічний та комунікативний компоненти, а найчутливішими до зростання психологічної культури викладачів виступають комунікативно-організаторські, дослідницькі та спеціальні вміння.

Психологічна культура викладача виконує певні функції, а саме:

комунікативно-регулятивну, завдяки якій удосконалюються відношення суб'єктів педагогічного процесу, стає можливою зміна смислу соціальної взаємодії викладача й студентів, відбувається досягнення єдності в поглядах щодо розв'язання проблем виховання, навчання й розвитку;

інформаційно-конструктивну й пізнавально-гносеологічну, що тісно пов'язані між собою через те, що вони характеризують найважливішу сторону психологічної діяльності викладача – можливість пізнавати студента, отримувати й використовувати інформацію про нього, оцінювати результативність виховних впливів, здійснювати аналіз, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, виявляти гносеологічні корені явищ і забезпечувати адекватність, успішність і безпеку соціально-психологічної взаємодії. На основі правдивої інформації викладач моделює індивідуальні програми безпечного особистісного розвитку, створює сприятливий психологічний клімат, конструює цілісний педагогічний процес;

креативно-прогностичну, яка відображає внутрішню сутність психологічної культури, природу самої психологічної діяльності, має пошуковий, творчий характер і дозволяє не тільки вивчати й констатувати факти, але й здійснювати правильний психологічний прогноз розвитку, саморозвитку й спілкування;

супроводу й безпеки, яка передбачає психологічне й педагогічне забезпечення особистісного розвитку студента на основі правдивих відомостей про його особливості.

Посилаючись на дослідження О. В. Срьомкіної [1] та Р. Т. Кокосвої [2], можна запропонувати умови, дотримання яких сприятиме успішному протіканню процесу формування психологічної культури викладача:

– формування психологічної культури в системі безперервної професійної підготовки педагога (доузовівської, вузівської й післявузівської);

– створення оптимальних психологічних умов (у вищих навчальних закладах, в системі післядипломної освіти) для реалізації особистісної потреби в самопізнанні й пізнанні інших людей, саморозвитку, самовихованні як передумови успішного формування психологічної спрямованості особистості, а на її основі – психологічної культури викладача;

– побудова й реалізація індивідуальних програм формування психологічної культури на основі прийняття цінності себе й інших, що передбачає включення її в особистісний контекст і в професійний образ майбутніх педагогів;

– формування навичок саморегуляції, рефлексивного аналізу професійної діяльності, навичок ефективної комунікації за допомогою таких психологічних технологій як соціально-психологічний тренінг, тренінг особистісного зростання, імітаційні та рольові ігри;

– підвищення психологічної освіченості викладачів шляхом проведення міні-семініарів і «круглих столів»;

– створення комплексу діагностичних методик, якими повинен користуватися викладач у педагогічних цілях; цей комплекс слугує фундаментом формування психологічної компетентності й психологічної культури викладача;

– формування психологічної та практичної готовності педагога до співробітництва із практичним психологом на основі ціннісних орієнтацій, погляду, соціально-педагогічних позицій, теоретичної підготовленості до психолого-педагогічного супроводу розвитку студента.

Висновки і перспективи. Отже, психологічна культура це складний і багатограний феномен. У сучасних психолого-педагогічних роботах обґрунтовано важливість психологічної культури у педагогічній діяльності взагалі і професійній діяльності викладача вищої школи зокрема; доведено, що володіння викладачем психологічною культурою забезпечує максимальний вплив на розвиток особистості студента. На майбутнє ми плануємо проведення емпіричних досліджень з метою визначення критеріїв та рівнів розвитку психологічної культури викладачів вищих навчальних закладів, розробку технологій її формування у системі післядипломної освіти.

Резюме. У статті висвітлено результати теоретичного аналізу психолого-педагогічної літератури щодо визначення змісту і структури психологічної культури викладача вищого навчального закладу. Розглядаються значення і функції психологічної культури у викладацькій діяльності. З огляду на проаналізовані джерела запропоновано умови і засоби формування психологічної культури викладача вищої школи. **Ключові слова:** психологічна культура, базисна психологічна культура, професійна психологічна культура, викладач вищого навчального закладу, психологічна культура викладача вищого навчального закладу.

Резюме. В статье отражены результаты теоретического анализа психолого-педагогической научной литературы по определению содержания и структуры психологической культуры преподавателя вуза. Рассматриваются значение и функции психологической культуры в преподавательской деятельности. На основе проведенного анализа предложены условия и средства формирования психологической культуры преподавателя высшей школы. **Ключевые слова:** психологическая культура, базисная психологическая культура,

професійна психологічна культура, преподаватель вуза, психологическая культура преподавателя вуза.

Summary. The article shows the results of theoretical analysis of scientific psychological and educational research about the content and structure of psychological culture of the university teacher. We consider the meaning and function of psychological culture in the teaching profession. Proposed terms and conditions for formation of psychological culture of the university teacher. **Key words:** psychological culture, basic psychological culture, professional psychological culture, high school teacher, psychological culture of the university teacher.

Література

1. Еремкина О. В. Формирование психодиагностической культуры учителя / О. В. Еремкина // Педагогика. – 2007. – №1. – С. 59-66.
2. Кокоева Р. Т. Психологическая культура преподавателя высшей школы / Р. Т. Кокоева // Успехи современного естествознания. – 2009. – №5. – С. 78-79.
3. Колмогорова Л. С. Становление психологической культуры школьника / Л. С. Колмогорова // Вопросы психологии. – 1999. – №1. – С. 83-91.
4. Обозов Н. Н. Психологическая культура взаимных отношений / Н. Н. Обозов. – М.: Знание, 1986. – 48 с.
5. Развитие психологической культуры ученической молодежи в системе непрерывной профессиональной освіти: навчально-методичний посібник [За ред. В. В. Рибалки]. – К.: ІПППО України, 2005. – 298 с.
6. Семинки В. В. Психологическая культура в образовании человека: Монография / В. В. Семинки – СПб.: СОЮЗ, 2002. – 155 с.
7. Чепелева Н. В. Психологическая культура будущего учителя / Н. В. Чепелева. – К.: Т-во «Знання» УРСР, 1989. – 32 с.

Подано до редакції 19.05.2011